

Morir... per...?

Comentari sobre el llibre *Màrtirs mortífers* d'Adolf Tobeña

Ens trobem en ple segle XXI, però encara hi ha persones que continuen disposades a matar per Déu, per la pàtria, pel seu líder... Continuen els enfrontaments per religions, nacionalismes, etc. Fins i tot n'hi ha alguns que ho fan, però d'una forma molt més macabra: el suïcidi exterminador. Persones disposades a sacrificar la seua vida, a llevar-se les oportunitats de futur en nom d'un grup. És quasi considerada una característica de l'ésser humà la seua potencialitat mortífera per un ideari. Resulta que els humans som capaços de sacrificar vides alienes o inclús la nostra per una doctrina. No tots ho fan amb igual fervor, però tampoc no es pot considerar un fet extraordinari, perquè la història de la humanitat està infestada de guerres, màrtirs, enfrontaments d'ideologies...

Però què porta les persones a l'autosacrifici en nom d'un grup? Per què hi ha gent que se suïcida per causar el major nombre de morts? Aquestes són les preguntes que Adolf Tobeña intenta respondre en el seu llibre *Màrtirs mortífers*. El que més s'ha utilitzat des dels estudis que han intentat trobar respostes a aquests fets que causen tant de temor entre la població ha sigut culpabilitzar el fanatisme, acusar les doctrines i els mites intoxicants. Adolf Tobeña, a més, hi afegeix que cal buscar dins dels cervells de les persones que engeguen aquestes aliances. Hi ha una gran feina per fer en la psicologia social en relació a aquests casos. Normalment, no s'ha prestat prou atenció a les característiques biològiques dels suïcides o dels fanatitzats... L'autor intenta buscar respostes o pistes per a poder explicar les causes d'aquests sacrificis a partir de la biologia evolutiva i la neurociència. I rebutja altres explicacions basades en l'anàlisi política i la història, que, com ell diu, "són ganxos d'urgència per esmoreir perplexitats abans que explicacions veritables", perquè les respostes que solen donar els historiadors i els analistes socials són poc convinents.

Hi ha una propensió notable en els humans a establir relacions de cooperació. L'altruisme basat en la reciprocitat apareix d'una forma notable. Aquests sacrificis suposen guanys tant per als generosos com per als receptors de l'ajut. Les estratègies que usen els obsequiosos són recompensades: qualsevol comportament generós o lleial s'ha d'entendre com una tàctica individual per a afavorir els propis gens o les còpies que transporta la parentela més directa (i no s'ha de fer de forma conscient necessàriament). Un dels casos que ens mostra Adolf Tobeña és el de les lleones i els lleons. Quan un mascle lleó derrota un altre mascle que abans fecundava un grup de femelles, el primer que fa és eliminar tots els descendents procedents de l'anterior mascle, una lluita per afavorir la seua genètica. A més, les lleones es tracten totes en un ambient d'igualtat, cap lleona té preferències; però a l'hora de defensar's davant un atac, hi ha lleones que s'exposen al perill més indefenses,

sacrifiquen més que les que es queden darrere per afavorir el grup, la parentela més directa i, així, que la selecció natural faça la seua feina i que aquesta genètica triomfe. Per tant, Adolf Tobeña afirma que es poden trobar aquestes arrels biològiques de l'altruisme grupal, fet innovador perquè fins ara des de la biologia no s'havia cregut en aquest altruisme, sinó més aviat en un egoisme. En una societat actual basada en la competitivitat, resulta un poc difícil comprendre que hi ha persones que són capaces de sacrificar-se en favor dels altres. Però s'ha pogut comprovar que la selecció natural ha afavorit les conductes altruistes i ha aconseguit que actualment perduren. Ara bé, Adolf Tobeña també ens disposa a entendre amb els exemples que proposa que l'altruisme no sols modula les conductes cooperatives sinó que també causa els enfrontaments entre els col·lectius humans (el lleó que s'encarregava de matar els cadells del "contrincant"). Però perquè aquest altruisme pugui funcionar és necessari que hi haja mecanismes de reconeixement dins dels grups.

Després de mostrar-nos els altruismes en humans, Adolf Tobeña se centra en els senyals identitaris i alguns dels mecanismes de reconeixement intragrupal que funcionen com a marcadors. Els humans vivim en grups, ens integrem en grups per mitjà de senyals. I aquest establiment de grups mitjançant senyals crea fronteres, divisions i açò ens porta cap als conflictes per l'altruisme que hem mencionat abans. Adolf Tobeña addueix adults i nens que revelen preferències per les persones que els mostren atributs de més familiaritat o característiques que els resulten més comunes en el seu entorn social. Els rostres més pareguts a nosaltres o que tenen característiques que se'ns assemblen més ens donen confiança, al contrari dels senyals aliens, que ens inspiren desconfiança. Aquestes preferències es poden observar en la morfologia corporal, facial, en la parla... Les doctrines s'hauran de formar sobre aquests senyals. El marcatge social, la unificació física –per exemple, del grup– facilita la cooperació en l'evolució. Potser també poden fer aquest paper senyals més arbitraris, però, segons Adolf Tobeña, les vertaderes marques d'identitat que suposaran avantatges seran aquestes que abans hem mencionat. Són senyals que no es poden imitar fàcilment –per no dir que és impossible–, senyals difícils de marcar que tenen un paper molt important en els conflictes grupals. Senyals que constitueixen facilitats per a l'adoctrinament, senyals que ens permeten reconèixer-nos.

Però aquestes dues característiques que hem proposat no són suficients per a portar a l'eclosió de les coalicions bèl·liques. Aquestes aventures són protagonitzades per una minoria que ha de reunir alguns atributs especials. Normalment, les aventures que triomfen són les que es basen en un autoreclutament: l'adscripció sol ser voluntària; per contra, les que es basen en un reclutament forçós presenten irregularitats i no solen triomfar. Per a incorporar-se a aquestes empreses són necessàries algunes qualitats: cal ser aventurer, impulsiu (poques reflexions), temerari sense por de res, dominant, agressiu i amb predomini de mascles joves. És un procés d'autoselecció. I es proposa una diferència en aquests trets temperamentals per a líders i seguidors.. Els més psicòpates serien els líders, perquè tenen un poder alt de persuasió. En comú tindrien els senyals d'identificació grupal, l'altruisme i els interessos egoistes. Però els líders haurien de presentar messianisme,

narcisisme, psicopatia, maquiavel·lisme i dominància. Per contra, els submisos haurien de presentar dogmatisme, credulitat, aventurisme, obediència, empatia. En conclusió, Adolf Tobeña presenta una espècie d'esquema per a poder reconèixer fanatitzadors i fanatitzats, pautes per a identificar els assassins.

Les diferències ètniques són les majors causants de confrontacions entre persones. La frontera ètnica és l'inductor preferent dels conflictes. Els atributs i els senyals grupals indueixen a l'odi vers l'altre automàticament. I repassant tota la història de la humanitat, les confrontacions ètniques han sigut les causants principals dels conflictes bèl·lics. Aquests conflictes tenen dos objectius essencials: 1) Castigar i reparar ofenses reals o inventades amb què un grup veí (una amenaça) ha augmentat l'antipatia i l'odi. 2) Homogeneïtzar la societat, la supremacia. Aquests atributs formen el bressol sobre el qual es formaran les doctrines, els nacionalismes, perquè són característiques comunes visibles.

En la meua opinió, aquests tipus de conflictes per raons ètniques han sigut causants de grans confrontacions històriques, martiris, matances... Però actualment podem veure que hi ha conflictes de gran impacte que no tenen raons ètniques. No podem deixar caure tot el pes sobre el marcatge biològic. Potser els nexes que s'estableixen entre gàngsters són més forts que els purament ètnics. O els que s'estableixen entre les cèl·lules de l'activisme polític. Crec que hauríem de mirar més a fons en aquests tipus de clans. Potser ací entren més en joc factors individuals de decisió i de les circumstàncies en què viu la persona.

En la política passa igual que amb les ètnies: el fet de pertànyer a un grup vol dir també odi vers l'altre (comunisme enfront capitalisme). Aquests grups polítics generen confrontacions continuadament, però... per què cal formar part d'un grup? Tal vegada Adolf Tobeña ens dirà –ho supose, perquè en el seu llibre no apareix– que el fet d'integrar-nos en un grup polític o un altre ho fem per afavorir més les nostres parenteles biològiques i nosaltres mateixos. Però inclús entre famílies s'han donat conflictes per política. Com s'explica açò? Potser cada doctrina d'aquestes va unida a uns trets i característiques determinats, però aleshores ací hi ha poques relacions biològiques amb la nostra parentela.

Però tornant als gàngsters, sí que és veritat que per a incorporar-se a un grup d'aquests fan falta trets temperamentals molt característics, però... poden les circumstàncies de pobresa i marginació portar-nos a ingressar en aquests grups? I què aconseguim amb aquesta coalició, aquests trets temperamentals perquè comencem a matar, a treballar?. El fet de voler sobreviure i ajudar la nostra família posant-nos nosaltres en un bon embolic respon al que abans Adolf Tobeña ens mostrava (l'altruisme). I les relacions que després s'estableixen entre aquests. Pel fet d'estar lluitant dues persones contra un enemic comú s'estableix un fort vincle entre elles. No hi ha ací raons biològiques. Potser la segona generació de gàngsters ja tindria senyals comuns: pares gàngsters. Però la primera generació anava contra alguna ètnia, contra algun clan, volia homogeneïtzar la societat?

Em pareix molt interessant la idea que presenta sobre la religió. Resulta que sabem que inclús els homes prehistòrics tenien religió, disposaven de determinats rituals, creences... I actualment el pes de la fe, la religió, les creences per a explicar allò que nosaltres no podem continuar vigent. D'altra banda, la religiositat s'hereta: s'ha pogut veure que es porta en els gens la propensió a creure més o menys en éssers mítics. Per tant, si la religió perdura des de la prehistòria fins als nostres dies, vol dir que ha de suposar algun avantatge per a la supervivència. El fet de crear déus i religions són invents per a promoure ordre i estabilitat (un avantatge) en els complexíssims escenaris naturals i socials. Jo crec que el sorgiment de la religió es produeix quan el cervell s'adona de les complexitats socials i naturals que hi ha. Potser per això uns animals socials com les abelles tenen estructures tan complexes; potser es deu a una mena de religió, un intent d'establir ordre. La religió afavoreix la cohesió grupal, proporciona confort íntim i fortalesa davant les adversitats. Però aquests avantatges necessiten un sacrifici per part del creient (sacrificis de béns, el sacrifici d'Abraham). I, per tant, el sacrifici per Déu, per la doctrina, per un afany d'esperança és molt comú. Alguns animals com els gossos són capaços de sacrificar la vida pel seu amo. Un altre avantatge que presenta la religió és enfront de la soledat. Aquesta és un factor de risc mèdic més rellevant que tots els que la sanitat acostuma a publicar i l'actitud d'esperança davant el futur és una cosa que les diferents formes de religiositat procuren cultivar. Els individus obtenen a través de les pràctiques i creences allò que resulta molt difícil d'aconseguir pel seu compte i risc. Per tant, la religiositat constitueix un dels processos més efectius per a generar grups cohesionats i per a afavorir la combativitat entre clans.

Les religions són causants de molts conflictes, de rivalitats, però l'índex de religiositat serveix igual per a una religió que per a una altra? Com Adolf Tobeña diu, l'aprenentatge és per imitació, autoeducació, supervivència en relació al que es veu... Aleshores no hi ha una propensió a una religió més que a una altra. Per tant, no podem afirmar que els conflictes entre religions tinguin darrere un marcatge biològic. I no sols amb les religions, sinó que supose que també amb altres doctrines, l'ésser humà està més condicionat per l'educació que rep que per la seua genètica. I amb açò vull introduir la crítica al clar determinisme del qual fa ús Adolf Tobeña en el seu llibre per intentar donar explicacions a aquests tipus de suïcidis. L'ésser humà, en la meua opinió, no està tan condicionat per la seua genètica ni és tan fàcil explicar les seues conductes. Amb el sorgiment de la consciència de l'ésser humà es produeix un salt evolutiu endavant, que conforma la distinció entre els humans i les altres espècies, de tal manera que els humans s'han convertit en molt més variats i estan subjectes a interaccions molt més complexes que el que és possible en altres organismes. Les estructures creades per ells mateixos, pel seu mateix cervell creen una espècie de laberint que fa que el nostre comportament es complique moltíssim. El sorgiment de la consciència ha canviat la forma de l'existència humana; amb aquesta apareix un nou ordre de complexitat. La consciència no és una forma estàtica, una part del cervell o una simple reacció de substàncies, sinó un procés que implica la interacció entre individu i entorn. Així, podem veure com al llarg del temps que les relacions humanes s'han anat transformant per l'evolució de la societat, també la consciència humana s'ha transformat. L'educació, l'entorn, l'autoaprenentatge que fem del que tenim al

voltant és un factor importantíssim. Els gens es transmeten de generació en generació, però hi ha coses com el llenguatge que s'han convertit en característiques humanes i que, tanmateix, no es porten en els gens. Lamarck afirmava que els caràcters adquirits es transmetien als descendents. Açò sabem que no és així, però segurament el fet de l'existència d'una societat fa de transmissor de generació en generació. Viure en la societat x farà que adquirim els caràcters de la societat x, uns caràcters que no portem en els gens, uns caràcters que van adquirir els avantpassats de la societat x i que segurament els van suposar un avantatge. I la consciència, la intricada ment humana, és la causant de la societat i la característica que fa possible aquest mecanisme. L'ésser humà, amb la construcció de la societat i la consciència, ha aconseguit tombar la barrera genètica, ha aconseguit dissimular els seus instints, aprendre coses en contra de la seua natura com a bones. No crec, per tant, que els nostres gens ens facen, sincerament:

La nostra capacitat cranial o nombre de cèl·lules pot no ser molt diferent de la del primitiu *Homo sapiens*, però els nostres entorns i les nostres formes de societat són molt diferents i per això també ho és la nostra consciència, cosa que significa que també ho són nostres estats cerebrals.*

L'agressivitat dels éssers humans és innata? La resposta pareix ser afirmativa. Com a prova, es parla de la constància de les guerres en la història i es descarta qualsevol cas de negativa a lluitar. Les tribus més pacífiques d'avui han sigut les més destructores d'ahir i probablement tornaran a produir assassins en el futur. Però si hi ha pobles que ara són pacífics, aleshores l'agressivitat no pot estar codificada en els gens, perquè no apareix sempre. Hauríem d'entendre que innat només significa possible o fins i tot probable en determinades circumstàncies (avui no lluitem perquè les circumstàncies no ho demanen, no tenim la necessitat de fer proliferar les còpies genètiques). Llavors tot el que fem és innat. L'agressivitat és una manifestació que en altres circumstàncies afavoreix la pau. La gran gamma d'amplitud de les conductes que es causen per aquesta agressivitat és enorme i constitueix un exemple de la complicació de la conducta humana. L'home és existencialista per natura –una expressió contradictòria, no?–, no pot tenir una natura, els gens no poden determinar-nos.

En conclusió, crec que Adolf Tobeña presenta posicions molt interessants, proves científiques, estudis que poden ajudar a entendre un poc el cervell de l'ésser humà, les interaccions... Però realment els intents que fa per poder explicar els suïcidis són massa deterministes, massa reduccionistes. Cal reconèixer el paper dels gens, però no podem caure en la trampa determinista que creu que ho pot classificar pràcticament tot, que ens pot establir com a suïcides. Els estudis que presenta sobre el cervell, els perfils neurocognitius són molt interessants i les idees que Adolf Tobeña proposa per treballar-hi són prometedores. Però crec que ha faltat una mirada més cap a fora dels conflictes ètnics i centrar-se en altres conflictes en què l'ètnia i la biologia no siguen tant presents, com el cas dels gàngsters o altres casos més polítics. Realment, l'obra és impressionant, però li falten altres punts, nous factors. És un inici, un inici per a explicar aquests suïcidis, però un inici al qual, a part de les idees deterministes, hi hauria que afegir més factors de l'entorn, de

l'educació, de les diferències que es poden generar entre llocs diferents. No podem afirmar que els líders seguidors es diferenciï per la genètica solament; ha d'haver-hi més factors. La sociobiologia és important, és el primer pas, però darrere han de venir encara molts estudis sorprenents sobre els conflictes, les guerres, etc.. Pot ser que el fi més directe de l'ésser humà no siga afavorir la seua parentela més directa sinó que com que és ésser humà i en té consciència, es vol afavorir a si mateix, o potser l'ésser humà pensa més en la societat que en la seua biologia. L'egoisme va davant de l'altruisme? O a l'inrevés?

* Rose, Steven P. *The Conscious Brain*. Nova York: Vintage Books, 1976.